

Т.Мадумаров,
ТДЮУ мустақил изланувчиси

МИКРОКРЕДИТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТОМОНИДАН КЎРСАТИЛАДИГАН ФАКТОРИНГ ХИЗМАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: мақолада муаллиф томонидан факторинг шартномаси тушунчаси, мазмуни, унинг молиявий хизматлар кўрсатиш шартномаси сифатида тутган ўрни батафсил таҳлил қилини.

Калит сўзлар: факторинг, микрокредит ташкилоти, банк операцияси, пул талабномаси, тижорат кредити.

Аннотация: в статье автором дано определение понятия договора факторинга, сущность, подробный анализ теоретических взглядов и их значение в осуществление договора оказания финансовых услуг.

Ключевые слова: факторинг, микрокредитные организации, банковские операции, платежное поручение, коммерческий кредит.

Annotation: in this article the author defines the concept of the factoring agreement, the essence, a detailed analysis of theoretical views and their importance in the implementation of financial services contract.

Keywords: factoring, micro-credit organizations, bankovkie operation, payment order, the commercial credit.

Замонавий тадбиркорликнинг ривожланиши бозордаги рақобатнинг фаоллашувига олиб келади. Турли молия-кредит муассасалари мавжуд конъюктурга ижобий таъсир кўрсатади ва ўз хизматларининг универсаллашувини таъминлайди.

Жаҳон молиявий инқирози, айланма маблағларнинг тақчиллиги шароитида товар бозорларидаги ва хизматлар бозоридаги рақобатнинг натижаси сифатида маҳсулот етказиб берувчи ва сотувчи ўртасидаги ўзаро муносабатларни фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида мамлакатимиз молия-банк тизими ўзининг барқарор ва ишончли эканини исботлади. Шу билан бирга, бу тизимнинг янада мустаҳкамланиши хусусий банклар ва хусусий мулкка асосланган лизинг, суғурта компаниялари, микромолиявий ташкилотлар каби молиявий институтларни ташкил этишнинг қонунчилик асосларини шакллантириш ҳисобидан банк-молия соҳасига хусусий капитални жалб қилиш билан ҳам боғлиқ. Бу эса банк ва бошқа молиявий хизматлар бозорида рақобатнинг кенгайиши ҳамда миқозларга хизмат кўрсатиш сифатининг ошишига имкон беради ва энг юксак халқаро стандартлар талабига мос замонавий бозор инфратузилмасининг ривожланиши учун шароит яратади [1, 50-бет].

Бозор муносабатлари шароитида тадбиркорлик субъектларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларга турли молиявий хизматларнинг мақбул турлари ва шакллари тақдир қилиш ҳамда тадбиркорлик субъектларининг ҳисоб-китобларини мақбуллаштириш ҳар доим муҳим аҳамият касб этган. Бунда тадбиркорлик субъектлари ҳамда банк ва молия ташкилотлари ўртасидаги муносабатларини фуқаролик-ҳуқуқий шартномалари орқали тартибга солиш бугунги бозор қонуниятларига ҳар томонлама мос келади. Шу сабабли ҳам банклар томонидан

молиявий хизматлар кўрсатишнинг янги турларининг жорий этилиши талаб ва таклиф, рақобатга асосланган иқтисодий учун алоҳида ўрин тутди. Банклар томонидан тадбиркорлик субъектларига кўрсатиладиган янги хизматлар турларидан бири факторинг – пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялашдир.

Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 20 сентябрдаги ЎРҚ-53-сонли “Микрокредит ташкилотлари тўғрисида” ги Қонуни 13-моддаси биринчи қисми учинчи хатбошисига кўра, микрокредит ташкилотлари қарз мажбуриятларини сотиб олиш ва сотиш (факторинг) хизматларини ҳам кўрсатади [2].

Пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномаси Ўзбекистон банк тизимига 1997 йил 1 мартдан қучга киритилган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси қабул қилиниши билан жорий этилди. Шартноманинг бу тури адабиётларда факторинг шартномаси деб ҳам аталади (инглиз тилидан factor-воситачи, агент, даллол), яъни шартнома тузилаётганда унинг номи “Пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаштириш” ёки “факторинг шартномаси” деб белгиланади [3, 679-бет].

Мутахассисларнинг таъкидлашларича, пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш (факторинг) умумий ҳуқуқ доирасида Англияда савдо соҳасидаги воситачилик битимлари (воситачилик, топшириқ, агентлик шартномаси) асосида шакллана бошлаган. Кейинчалик фактор ўзгарган ва у товарлар савдосидаги воситачилик функциясини бажарувчидан миқоз томонидан воз кечилган дебиторлик қарздорлик эвазига уни молияловчи молиячига айланган [4, 9-бет].

Дастлаб факторинг операциялари тижорат кредити, яъни сотувчи томонидан сотиб олувчига сотилган товар учун тўлов муддатини узайтириш орқали вужудга келган. Маблағлар алмашинуви тезлаштириш нуктаи назаридан ҳисоб-китобларга бўлган талабнинг ўзгариши маҳсулот етказиб берувчилар учун дебиторлик қарзларини қоплаш муаммосини ечиш йўллари кидириш заруриятини юзага келтирди [5, 12-бет].

Факторинг шартноманинг тушунчасини таҳлил қилишда “факторинг” атамаси ва “пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш” атамаларининг ўзаро нисбатини аниқлаш мақсадга мувофиқ. Маълумки, молия органларининг ҳужжатларида, илмий адабиётларда ва тадбиркорлик фаолиятида кўп ҳолларда пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномаси хорижда амал қилаётган факторинг сифатида қабул қилинади [6]. Бироқ қайд этиш лозимки, миллий қонунчиликда “факторинг” атамаси мавжуд эмас. Шу сабабли ҳам факторинг тушунчаси ва пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялашнинг айнийлигини таҳлил қилиш зарур. Юридик адабиётларда факторинг ва пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномасининг нисбати борасида икки хил нуктаи назар шакланган. Тадқиқотчиларининг бир қисми ушбу тушунчаларни фарқлашни таклиф қилишса [7, 20-бет], бошқа гуруҳ муаллифлар факторингни пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномасининг бир қисми сифатида талқин этишади [8, 63-бет]. Айрим муаллифлар эса амалиётда ҳуқуқий

жиҳатдан тартибга солинган ва ўзининг ҳуқуқий асосларига эга бўлган пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномаси эмас, балки ҳуқуқий тартибга солинмаган факторинг қўлланилаётганлигини таъкидлашади [9, 28-29-бетлар].

Л.А.Рахматуллаевнинг таъкидлашича, умум эътироф этилган фикрга кўра, пул талабномасидан воз кечиш эвазига молиялаш институтлари ва факторинг тушунчалари бир-бирига синоним бўлиб, ягона тушунча сифатида таҳлил этилади. МДҲ давлатларида ушбу атамаларнинг қўллаш амалиётини таҳлил қилиб, таъкидлаш лозимки, фуқаролик қонунчилиги улардан биринчисини татбиқ этади. Факторинг атамасини цивилистлар халқаро муносабатларга тааллуқли деб билишади [10, 15-бет].

Фикримизча, факторинг шартномаси ФКнинг 42-бобида белгиланган “Пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш” билан айний маънога эга ва пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномаси бугунги кунда банк амалиётида қўлланилаётган факторинг муносабатларини ҳам тўлиқ тартибга солади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида “факторинг” тушунчаси қўлланилмайди. Бироқ Фуқаролик кодексининг 42-бобида (749–758-моддалар) пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қоидалар назарда тутилган ва у факторинг муносабатларини тартибга солишга қаратилган. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги 2000 йил 3 августда 953-тартиб қарами билан рўйхатга олган “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тижорат банклари томонидан факторинг амалиётини ўтказиш тўғрисида”ги Низомда факторинг билан боғлиқ муносабатлар, уларни амалга ошириш шартлари ва тартиби, мазкур операцияларни амалга оширишга доир чекловлар белгиланган.

“Факторинг” атамаси асли лотинча *facere* – ҳаракат қилмоқ, амалга оширмоқ сўзидан олинган (ингл. *factoring*) бўлиб халқаро савдо амалиётида ҳам кенг фойдаланилади. Қоида тариқасида бир ташкилот (фактор) бошқа шахс (ишлаб чиқарувчи) экспортини молиялаштириш мақсадида амалга ошириши тушунилади. Унинг шарти бўлиб импортчи қарздор товар етказиб берувчига тўлайдиган сумманинг факторга ўтказилиши (факторга тўланиши ҳақида келишиб олинishi) хизмат қилади [11, 184-бет].

Л.Рахматуллаевнинг фикрича, мазкур вазият факторинг операцияларини амалга оширишнинг аниқ ҳуқуқий доираси мавжуд эмаслигидан келиб чиқади ва манипуляция ва суиистеъмоликлар учун кенг майдонни ҳосил қилади. Факторинг механизмларининг салбий оқибатлари вужудга келишининг олдини олиш учун факторинг шартномаси тарафлари ҳимояси кафолатларини белгиловчи, тўловни таъминлаш муддатлари ва реал механизмларини белгиловчи қонунчиликни ишлаб чиқиш лозим [12, 5-бет].

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг иккинчи қисмига шарҳларида А.Ж.Асқаров ушбу муносабатлар факторинг эканлигини қайд этган ҳолда қуйидагиларни кўрсатиб ўтади: “Факторинг шартномаси мижоз ва қарздор ўртасида товарни сотиш, ишларни бажариш ёки хизмат кўрсатиш муносабати билан тузилган шартномалардан келиб чиқади” [13, 179-бет].

С.С.Гулямовнинг таъкидлашича, факторингнинг афзалликларидан бири шундаки, товарни истеъмолчига (харидорга) юклаб жўнатган маҳсулот етказиб берувчи шахс харидор билан ҳисоб-китоб қилиш муддатини кутиб ўтирмай, жўнатилган маҳсулот ҳақини фактордан олиши мумкин бўлади. Бунда кўп ҳолларда товар етказиб берувчини тўловнинг кечиктирилиши ёки умуман тўланмай қолиши муаммоси ташвишлантirmайди, чунки бу муаммолар факторга ўтади. Булардан ташқари, маҳсулот етказиб берувчи факторингдан фойдалангани ҳолда анча қиммат турувчи харажатлардан, айниқса, экспорт операциялари бўйича ҳисоб-китоб юритиш ташвишидан, маркетинг тадқиқотлари ўтказишдан, янги бозорларни ўзлаштириш билан боғлиқ молиявий ва ташкилий муаммолардан қутулади [11, 185-бет].

Ҳозирги кунда факторинг кўпинча банк ёки бошқа кредит муассасаси (молия агенти) ва товарлар сотаётган ё хизматлар кўрсатаётган корхона (мижоз) ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар сифатида белгиланиб, унга кўра молия агенти факторинг шартномаси бўйича мижоздан дебиторлик қарзини ундириш ҳуқуқига эга бўлади (мижозга нисбатан талабнома ҳуқуқи билан ёки бундай ҳуқуқсиз), шунингдек, башарти шартномада назарда тутилган бўлса, мижознинг савдо операцияларининг бухгалтерия ҳисобини юритиши мумкин [14, 92-бет].

Фикримизда, факторинг шартномаси молиявий хизматлар кўрсатиш шартномаси сифатида банк фаолиятидаги операция сифатида амалга оширилади ҳамда банк ўз мижозининг талаб қилиш ҳуқуқини ҳақ эвазига қўлга киритиш йўли билан фойда кўради. Шу муносабат билан факторинг шартномасига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Факторинг шартномаси – банк томонидан мижознинг қарздорида нисбатан талаб қилиш ҳуқуқини ҳақ эвазига олиш мажбуриятини назарда тутувчи битимдир. Ушбу таъриф қисқа, аниқ ва лўнда ҳамда бир қадар тушунарлилиги билан муайян амалий аҳамият касб этади. Чунки, факторинг бош мақсад “пул талабномаси” – деб номланадиган ҳуқуқни ҳақ эвазига, яъни ушбу ҳуқуқ эгасини ўз ҳисобидан молиялаш орқали қўлга киритиш ҳисобланади.

Бугунги кунда хўжалик алоқаларининг ривожланиши ва рақобатнинг кучайиши билан факторинг иқтисодий муносабатларини расмийлаштирувчи пул талабномасидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш эвазига молиялаш шартномасининг роли ортиб бормоқда. Факторинг пул маблағлари айланмаси ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, маҳсулот истеъмолининг давомийлигини таъминлашга кўмаклашади. Шу боис ҳам факторингни “сўнгги умиддаги молиялаш” деб аташади, чунки шартномавий амалиёт кўрсатишича, молиялашнинг ушбу воситасига айланма маблағларни тўлдиришнинг бошқа муқобил жиҳатлари қолмаганда ёки бошқа сабаблар, масалан банклар томонидан кредит бериш рад этилганда мурожаат қилинади. Факторинг шартномаси муносабатларининг ривожланиши бозорга тижорат кредити томонидан қўйилаётган талабларининг ўзгаришига кўмаклашади.

Факторинг шартномаси ривожланишига тўсқинлик қилаётган асосий муаммолардан бири факторинг операцияларининг моҳиятини, уларнинг самарадорлиги ва фойдалилигини етарли даражада тушунмаслиқдир. Кўп ҳолларда факторингни кредит билан чалкаштириш ҳоллари учрайди. Бу шу билан

белгиланадики, бугунги кунда бозорда регресс ҳуқуқи факторинг кенг ривожланган бўлиб, бунда мижоздан то унинг қарздори пул талабномасидаги ўз мажбуриятини бажармагунча банклар томонидан факторинг учун ажратилган тўловнинг қайтарилмаслик хавфи бекор қилинмаслиги қўлланилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – Б.50
2. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 37-38-сон, 372-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда, 18-сон, 233-модда
3. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексига шарҳ: Профессинал шарҳлар. Т 2. / Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.: Baktria press, 2013. – Б.679
4. Гасников К.Д. Сравнительная характеристика договора финансирования под уступку денежного требования (факторинга) по праву России и Англии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С.9.
5. Рахматуллаева Л.А. Перспективы правового регулирования международного факторинга в Республике Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Т., 2009. – С.12.
6. Шевченко Е.Е. Договор финансирования под уступку денежного требования в системе гражданского права Российской Федерации [Электронный ресурс]. Доступ из справ.-правовой системы «Консультант Плюс».
7. Кислова И. А. Уступка права требования и финансирование под уступку денежного требования: проблемы, сходства и отличия: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С.20.
8. Приходько А.А. Договор международного факторинга в международном частном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С.63.
9. Алексеева Д. Г. Проблемы правовой регламентации факторинга в России // Банковское право. 2010. - № 1. – С. 28-29.
10. Рахматуллаева Л.А. Перспективы правового регулирования международного факторинга в Республике Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Т., 2009. –с.15.
11. Гулямов С.С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: Шарқ, 2002. –Б.184.
12. Рахматуллаев Л.А. Ўзбекистон Республикасида халқаро факторингни ҳуқуқий тартибга солиш истиқболлари. ю.ф.н. ... дис. автореф. –Т.: ТДЮИ, 2009, –Б.5.
13. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг иккинчи қисмига шарҳлар. -Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси”, 1998. –Б.179.
14. Абзалов А.А. Мажбуриятда шахслар ўзгаришининг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари: Юрид. фан. номз. дис... – Т.: 2011. –Б.92.

Б.Худайбергенов,
ТДЮУ катта илмий ходим изланувчиси

БАНКРОТЛИК ЖАРАЁНИДА ТАДБИРКОРЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг банкротлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларига асосан банкротлик таомилларини қўллаган ҳолда тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қарздорнинг тўлов қобилиятини тиклаш ва кредиторларнинг талабларини қаноатлантириш масалалари ўрганилган ва таҳлил этилган.

Калит сўзлар: банкротлик, кузатув, суд санацияси, ташқи бошқарув, келишув битими, тугатишга оид иш юритиш, мораторий.

Аннотация: в этой статье изучены и анализированы вопросы защиты прав предпринимателей, восстановления платежеспособности должника и удовлетворения требований кредиторов с применением процедур банкротства в соответствии с законодательством о банкротстве Республики Узбекистан.

Ключевые слова: банкротство, наблюдение, судебная санация, внешнее управление, мировое соглашение, ликвидационное производство, мораторий.

Annotation: in this article studied and analyzed issues of protection of the entrepreneurs' rights, restoring solvency of the debtor and satisfaction of creditors' claims with the use of bankruptcy procedures in accordance with the bankruptcy law of the Republic of Uzbekistan.

Key words: bankruptcy, observation, judicial rehabilitation, external management, mutual agreement, liquidation process, moratorium.

Давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари билан ўзаро муносабатларда тадбиркорлар ҳуқуқларининг устуворлиги тамойили жорий этилди. Ҳозирда тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш билан бирга улар фаолиятини тугатиш билан боғлиқ ҳуқуқий асосларни такомиллаштиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, банкротлик жараёнида тўлов қобилиятини йўқотган корхоналарни тиклаш мақсадида суд томонидан суд санацияси ва ташқи бошқарув таомиллари амалиётда кенг қўлланилмоқда.

Хусусий мулкдорлар ва тадбиркорларнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг фаолияти кафолатларини кучайтириш масаласини ҳал этишда суд органлари ролини оширишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Судлар тегишли даъво аризаси кўриб чиқиладиган пайтда тадбиркорлик субъекти назорат органининг қароридан норози бўлса, унинг ижросини тўхтатиб туриш ҳуқуқига эга бўлди [1].

Ўзбекистон Республикасининг “Банкротлик тўғрисида”ги Қонунига кўра, (кейинги ўринларда Банкротлик тўғрисидаги қонун) банкротлик тўғрисидаги иш юридик шахснинг қарзи энг кам иш ҳақи миқдорининг камида 500 карраси, яқка тартибдаги тадбиркорнинг қарзи эса энг кам иш ҳақи миқдорининг камида 30 каррасини ташкил этса ва ушбу қарз 3 ой давомида тўланмаса, хўжалик суди томонидан қўзғатилади.